

ภูมินิเวศพื้นที่ป่าต้นน้ำหนองหาร: การศึกษาบริบทและพัฒนาศักยภาพการจัดการ
ท่องเที่ยวโดยชุมชน กรณีศึกษาชุมชนหุบเลา ตำบลหุบเลา อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัด
สกลนคร

FOREST LANDSCAPE IN THE WATERSHED AREA OF NONG HAN: A STUDY OF
CONTEXT AND CAPACITY BUILDING OF COMMUNITY ORGANIZATIONS IN
COMMUNITY-BASED TOURISM MANAGEMENT, LOUB LAO COMMUNITY,
LOUBLAO SUBDISTRICT, PHUPHAN DISTRICT, SAKON NAKHON PROVINCE

ภัชราภรณ์ สาคำ

Phatcharaporn Sakham

ปัทมมาภรณ์ กังวานศรีเพชร

Patimaporn Kangwansripet

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

Faculty of Humanities and Social sciences, Sakon Nakhon Rajabhat University

E-mail: p_sakham@hotmail.co.th kangwansripet@hotmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 14 ธันวาคม 2568

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 29 ธันวาคม 2568

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 7 มกราคม 2569

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยสำหรับบุคลากร มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร จากงบประมาณเงินรายได้ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2562 ระยะเวลาดำเนินการ 1 ปี และมีการพัฒนาประเด็นการวิจัยต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methods) โดยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาบริบทชุมชนการท่องเที่ยว กรณีศึกษาชุมชนหุบเลา ตำบลหุบเลา อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดสกลนคร และ 2) เพื่อพัฒนาศักยภาพองค์กรชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วม และจัดทำข้อเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับพื้นที่ เพื่อให้เกิดแผนสนับสนุนชุมชนภายหลังการวิจัยสิ้นสุดลง โดยการเลือกพื้นที่วิจัยแบบเจาะจงและมีวิธีการรวบรวมข้อมูลด้วยจาก 2 ส่วน คือ งานเอกสาร และเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ด้วยเครื่องมือการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แบบการสังเกตการณ์ และการสนทนากลุ่มย่อยเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า (1) ชุมชนหุบเลา ตำบลหุบเลา อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดสกลนคร วิถีชุมชนชุมชนที่เป็นอัตลักษณ์ท้องถิ่นท่ามกลางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทรัพยากรการท่องเที่ยวที่สำคัญ ได้แก่ 1) ทรัพยากรป่าไม้หรือป่าชุมชน มีจำนวนหลายแปลง รวมเนื้อที่กว่า 5,654 ไร่ 2) วัดถ้ำเสี่ยงของ ที่เป็นสถานปฏิบัติธรรมศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนทั้งภายในและนอกชุมชนมาระยะเวลากว่า 61 ปี มี 3) การพัฒนารูปแบบเกษตรอินทรีย์และการแปรรูปอาหาร เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารและการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน และ 4) อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ที่สะท้อนวิถีชีวิตทางวัฒนธรรม ผ่านปรากฏการณ์และเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ เช่น บ้านไม้โบราณ ผ้าฝ้ายทอมือย้อมสีธรรมชาติ ต้นศรีมหาโพธิ์อายุ 200 ปี (2) ส่วนการพัฒนาศักยภาพองค์กรชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว

อย่างมีส่วนร่วมและจัดทำข้อเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พบว่า มีวิสาหกิจชุมชนกลุ่มศูนย์ข้าวชุมชน และปุ๋ยชีวภาพ หมู่ที่ 15 สร้างแนวทางร่วมกันเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว ได้แก่ 1) การเตรียมความพร้อมเพื่อรองรับการท่องเที่ยว เช่น แผนจัดทำฐานข้อมูลชุมชนเพื่อจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว 2) การพัฒนาสื่อภายใต้ ชื่อเพจ “กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านหลุบเลานาจำ” เพื่อเผยแพร่ผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ชุมชน งานวิจัยหรืองานบริการวิชาการระดับพื้นที่ 3) การสนับสนุนโครงการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อเป็นการเสริมสร้างศักยภาพของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง และ 4) การพัฒนากลไกตลาด เช่น สถานที่จำหน่ายสินค้าและบริการต่าง ๆ การพัฒนาคุณภาพสินค้า ซึ่งกระบวนการเหล่านี้จัดทำเป็นแผนงานเพื่อจัดทำข้อเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาชุมชน สิ่งเหล่านี้สะท้อนทุนชุมชนหลายมิติ ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ ศูนย์กลางศรัทธา เศรษฐกิจอินทรีย์ และอัตลักษณ์วัฒนธรรม ซึ่งส่งผลต่อขีดความสามารถในการจัดการท่องเที่ยว ในด้านการกำกับพื้นที่ การสร้างคุณค่าเชิงประสบการณ์ และการออกแบบกิจกรรมที่สอดคล้องกับบริบททางสังคม-วัฒนธรรม ทำให้ชุมชนสามารถพัฒนา ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ-วัฒนธรรม ได้อย่างยั่งยืนมากขึ้น

คำสำคัญ: ภูมินิเวศพื้นที่ต้นน้ำหนองหาร, การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน, ศักยภาพการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน, ชุมชนหลุบเลา

Abstract

This research paper was funded by a research grant for personnel. Sakon Nakhon Rajabhat University from the revenue budget for the fiscal year 2019 with an implementation period of 1 year and the development of research issues continues to the present. Qualitative Research Methods are used with the objectives of 1) to study the context of the tourism community, a case study of Loub Lao community, Loub Lao sub-district, Phuphan district, Sakon Nakhon province, and 2) to develop the capacity of community organizations in tourism management in a participatory manner and to prepare proposals to relevant agencies at the local level in order to create a plan to support the community after the research is completed by selecting a specific research area and collecting data from two parts: documentation and field data collection. Qualitative research tools include interviews, observations, and small group discussions to analyze descriptive data

The results showed that (1) Loub Lao Community, Loub Lao Sub-district; Phuphan District, Sakon Nakhon Province The main tourism resources are: 1) forest resources or community forests with a total area of more than 5,654 rai, 2) Wat Tham Saeng Khon, which has been a place of meditation for Buddhists both inside and outside the community for more than 61 years, 3) the development of organic farming and food processing to create food security and community product development, and 4) cultural identity that reflects cultural lifestyle through historical phenomena and stories, such as ancient wooden houses. (2) Developing the capacity of community organizations in participatory tourism management and making proposals to relevant agencies. It was found that there are community enterprises in the Community Rice and

Biofertilizer Center Group. Moo 1 5 creates a common approach to tourism development, including 1) preparation to support tourism, such as a plan to create a community database to prepare a tourism guide, 2) media development under the page name "Ban Loub Lao Na Cha Community Enterprise Group" to disseminate community products or products. 3) Support for tourism development projects in collaboration with various agencies to continuously strengthen the capacity of the group, and 4) Development of market mechanisms such as places of sale of products and services, improvement of product quality. These elements reflect the community's multidimensional assets—including natural resources, spiritual centers, an organic-based economy, and cultural identity—which contribute to its capacity for tourism management in terms of spatial governance, value creation through experiential engagement, and the design of activities that align with the socio-cultural context. Consequently, the community is able to further advance sustainable eco-cultural tourism development in a more resilient and meaningful manner.

Keywords: Forest landscape of Nong Han Watershed Area, Community-based tourism management, Building of Community Organizations in community-based Tourism Management, Loub Lao Community

บทนำ

พื้นที่ป่าไม้จังหวัดสกลนครมีเนื้อที่ 2,067,241 ไร่ มีเขตป่าสงวนแห่งชาติ 16 แห่ง อุทยานแห่งชาติ 2 แห่ง ซึ่งอุทยานแห่งชาติภูพาน หรือเทือกเขาภูพาน เป็นพื้นที่หนึ่งที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ของจังหวัดสกลนคร มีพื้นที่ป่าไม้ 1,059,636.98 ไร่ หรือคิดเป็น 17.70 เปอร์เซ็นต์ของพื้นที่ทั้งหมด ถือว่ามากเป็นอันดับที่ห้าของภาคอีสาน (ข้อมูลเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร กรมป่าไม้, 2562) ซึ่งป่าไม้ตามแนวเทือกเขาภูพานนี้สามารถช่วยรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ สร้างความหลากหลายทางชีวภาพที่ให้ผลผลิตต่อการดำรงชีพของผู้คน เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำสำคัญหล่อเลี้ยงชุมชนจากพื้นที่ต้นน้ำถึงปลายน้ำมายาวนาน และแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งต่อให้คนรุ่นหลังได้ดัดแปลงเกิดคุณค่าทางเศรษฐกิจในปัจจุบัน ขณะเดียวกันจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นส่งผลต่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าลดลงอย่างต่อเนื่อง หลายภาคส่วนเริ่มให้ความสนใจต่อความมั่นคงทางอาหารและการใช้คุณประโยชน์ผลผลิตจากป่า ได้แก่ อาหาร ยา รักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม เชื้อเพลิง วัสดุในการก่อสร้างบ้านเรือน (FAO, 2010)

ชุมชนหลุบเลาตั้งอยู่ตามแนวเทือกเขาภูพานบนเส้นทาง “ลำน้ำพุง” ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาสำคัญของหนองหาร ครอบคลุมกว่า 50,000 ไร่ ในพื้นที่ 5 อำเภอ 18 ตำบล ทางทิศใต้ของหนองหารและเป็นลำน้ำที่ให้ปริมาณน้ำมากที่สุดต่อระบบนิเวศหนองหาร (สพสันต์ เพชรคำและคณะ, 2555: 15) ชุมชนมีรูปแบบการจัดการป่าหลากหลายตามลักษณะพื้นที่ แต่กำลังเผชิญปัญหาการเสื่อมโทรมของทรัพยากร เช่น พื้นที่ป่าลดลง ตะกอนทับถมแหล่งน้ำ และการสะสมมลพิษจากสารเคมีและขยะมูลฝอย ขณะที่กลไกการจัดการป่าของรัฐสมัยใหม่ยังขาดความชัดเจนด้านเขตพื้นที่ การมีส่วนร่วมของประชาชน และระบบกำกับติดตาม (ภัชราภรณ์ สาคำและคณะ, 2558: 83-84) ส่งผลให้การจัดการใช้ประโยชน์ทรัพยากรยังไม่มีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม ชุมชนได้พยายามฟื้นฟูฐานทรัพยากร ผ่านการจัดตั้ง เครือข่ายป่าไม้-ที่ดิน

กลุ่มวิสาหกิจชุมชน และการสร้างข้อตกลงจัดการป่าชุมชน เช่น การตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน การจัดทำกฎระเบียบร่วม และการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม (ภัชราภรณ์ สาคำและคณะ, 2559: 83-86) จึงพัฒนาโครงการบริการวิชาการเพื่อเสริมศักยภาพองค์กรชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มศูนย์ข้าวชุมชนและปยุชีวภาพ หมู่ที่ 15 มุ่งเน้นการจัดการภูมินิเวศป่าไม้เชิงระบบ และแผนพัฒนาท้องถิ่นเชิงบูรณาการอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งสะท้อนความสนใจของชุมชนต่อการทำเกษตรเชิงระบบเพื่อลดการพึ่งพาป่า ลดสารเคมี และสร้างความมั่นคงทางอาหารควบคู่ไปกับการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน แม้ยังขาดการสนับสนุนเชิงวิชาการและงบประมาณอย่างเพียงพอ (ภัชราภรณ์ สาคำ, 2560: 67-68) อย่างไรก็ตามแม้ความท้าทายด้านการจัดการป่าชุมชนยังคงปรากฏเด่นชัด เช่น การรวมศูนย์อำนาจของรัฐ (ธเนศวร์ เจริญเมือง, 2556), ข้อจำกัดของกฎหมายต่อสิทธิชุมชน (สุรเดช ทวีแสงสกุลไทย, 2557) และการเสื่อมโทรมเชิงนิเวศจากโครงสร้างเศรษฐกิจภายนอก (อมรศักดิ์ แสนอุบลและคณะ, 2554) ซึ่งล้วนส่งผลให้การออกแบบระบบจัดการร่วมในระดับพื้นที่ดำเนินไปได้อย่างจำกัด

ดังนั้นงานวิจัยนี้มุ่งเน้นต่อยอดจากงานวิจัยและโครงการบริการวิชาการที่ผ่านมา ภายใต้สมมติฐานการวิจัย หากองค์กรชุมชนมีศักยภาพผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม ชุมชนจะสามารถดำเนินการขับเคลื่อนกลไกและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการภูมินิเวศป่าไม้ได้อย่างมีประสิทธิภาพควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจฐาน เพื่อสร้างทางเลือกของอาชีพบนพื้นฐานทุนทางสังคมและทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน ผ่านการศึกษาเชิงลึกกรณีชุมชนหุบเขา โดยคาดหวังว่ากระบวนการวิจัยนี้จะสามารถสนับสนุนให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งสามารถจัดการท่องเที่ยวได้อย่างยั่งยืน ตลอดจนจัดทำข้อเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเกิดแผนสนับสนุนพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

1 แนวคิดการจัดการภูมินิเวศป่าไม้อย่างยั่งยืน (Sustainable Forest Landscape Management)

IUCN (2010) กล่าวว่า แนวคิดการจัดการภูมินิเวศป่าไม้ ได้พัฒนาและปรับตัวจากการฟื้นฟูและจัดการป่าไม้ โดยให้ความสำคัญต่อผู้อยู่อาศัยที่อยู่ใกล้เคียงป่า เป็นการจัดการภาครัฐสู่การจัดการอย่างมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ โดยการฟื้นฟูภูมินิเวศป่าไม้ และส่งเสริมทำให้ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สิ่งสำคัญของการฟื้นฟูภูมินิเวศป่าไม้ คือ ความพยายามให้เกิดการทำงานร่วมกันระหว่างคน ทรัพยากรธรรมชาติและการใช้ประโยชน์ของที่ดินในภูมินิเวศหนึ่งของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง มีความสอดคล้องและมุ่งที่จะฟื้นฟูความสมบูรณ์ทางชีววิทยาและเสริมสร้างการพัฒนาของชุมชนท้องถิ่นและเศรษฐกิจ

แนวทางเลือกในการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่เกิดจากระบบสั่งการระดับนโยบายหรือการผลักดันจากผู้เชี่ยวชาญ เชื่อมโยงกับทางเลือกด้านสังคมผ่านการประยุกต์หลักการจัดการเชิงระบบนิเวศเข้ามาใช้ในการจัดการต่างจากการปลูกป่าหรือการฟื้นฟูป่าแบบเดิม อาทิเช่น

1) เน้นการมองในระดับภูมินิเวศ ไม่ได้หมายถึงโครงการฟื้นฟูภูมินิเวศป่าไม้จะต้องเป็นโครงการที่เกิดขึ้นในพื้นที่ขนาดใหญ่หรือที่ใช้งบประมาณมาก หากแต่ต้องมีเป้าหมายในระดับภูมินิเวศให้ชัดเจนคือสร้างความสมดุลให้กับทั้งพื้นที่ป่าและพื้นที่โดยรอบป่า

2) เน้นการบริหารจัดการ แบบที่ต้องบรรลุเป้าหมาย 2 ประการหลักคือ การฟื้นคืนของระบบนิเวศ และเสริมสร้างชีวิตความเป็นอยู่ของคน

3) เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ซึ่งรวมถึงการให้กลุ่มผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่หลากหลาย เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจบนพื้นฐานของเทคนิคที่เหมาะสมที่สุดและเป็นทางเลือกที่ได้รับการยอมรับทางสังคมและเศรษฐกิจ

4) ไม่จำเป็นต้องเน้นที่จะให้ภูมินิเวศป่าไม้กลับมาเป็นเหมือนเดิม แต่มุ่งการจัดการที่มองไปข้างหน้า โดยเพิ่มขีดความสามารถให้ภูมินิเวศป่าไม้กลับคืนสู่สภาพปกติ และเปิดโอกาสในการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อแปรรูปและบริการในระดับภูมินิเวศอย่างสร้างสรรค์

5) สามารถประยุกต์ใช้ได้กับทุกสภาพป่าไม้ ซึ่งอาจจะเป็นป่าที่ผ่านการแผ้วถาง พื้นที่ป่าที่มีความสมบูรณ์หรือแม้กระทั่งพื้นที่เกษตรกรรมก็ได้ จึงไม่จำกัดเฉพาะแต่ป่าดั้งเดิมเท่านั้น

สรุปแนวคิดการจัดการจัดการภูมินิเวศป่าไม้อย่างยั่งยืน เน้นการฟื้นฟูความสมบูรณ์ของระบบนิเวศและส่งเสริมให้เกิดความสมดุลระหว่างมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติ หรือสร้างความสมดุลของระบบนิเวศของพื้นที่ลุ่มรอบ เพื่อให้เกิดการฟื้นฟูสมดุลของระบบนิเวศและส่งเสริมให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ได้มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาและมีการใช้ประโยชน์อย่างสร้างสรรค์ ดังนั้นการจัดการภูมินิเวศป่าไม้อย่างยั่งยืน ต้องมีกลไกและรูปแบบสำหรับการจัดการระบบนิเวศป่าไม้ ไปพร้อมๆ กับพื้นที่นิเวศเกษตรโดยรอบ

2 แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community Base Sustainable Tourism :CBT)

อคิน รพีพัฒน์. (2547) การท่องเที่ยวโดยชุมชน คือ การท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม ที่กำหนดทิศทางในการจัดการโดยชุมชนเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างผู้เรียนรู้และชุมชน คลอบคลุมทั้ง 5 ด้านพร้อมกัน ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม โดยมีชุมชนเป็นผู้ดูแลจัดการ เพื่อชุมชน และชุมชนมีบทบาทเป็นเจ้าของมีสิทธิในการจัดการดูแลเพื่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้มาเยือนองค์ประกอบของการท่องเที่ยวโดยชุมชน มีดังนี้

1)ด้านทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม ชุมชนมีฐานทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ และมีการผลิตที่พึ่งพาและใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน มีวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์

2)ด้านองค์กรชุมชน มีระบบสังคมที่เข้าใจกัน มีปราชญ์หรือผู้มีความรู้และมีทักษะในเรื่องต่าง ๆ หลากหลาย รู้สึกเป็นเจ้าของและเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา

3)ด้านการจัดการ มีกฎ-กติกาในการจัดการสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และการท่องเที่ยวมีองค์กรหรือกลไกในการทำงานเพื่อจัดการท่องเที่ยว และสามารถเชื่อมโยงการท่องเที่ยวเข้ากับการพัฒนาชุมชนโดยรวมได้มีการกระจายผลประโยชน์ที่เป็นธรรม มีกองทุนที่เอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน กิจกรรมการท่องเที่ยวสามารถสร้างความรู้และความเข้าใจในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่แตกต่าง จึงทำให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างผู้มาเยือนกับคนในชุมชน สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม

4)ด้านการเรียนรู้ลักษณะของกิจกรรมการท่องเที่ยว สามารถสร้างรับรู้และความเข้าใจในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน มีการจัดการซึ่งทำให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างผู้มาเยือนกับชาวบ้านอีกทั้งยังเป็นการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรทางธรรมชาติและวัฒนธรรม

สรุปการท่องเที่ยวโดยชุมชนคือ การท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความสมดุลสิ่งแวดล้อมหลายอย่างพร้อมกันทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม กระบวนการเรียนรู้เกิดจากชุมชนและเพื่อชุมชนเอง ซึ่งชุมชนจะมีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการและได้รับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานการมีส่วนร่วมและศักยภาพชุมชนคือ ความพร้อมของแหล่งท่องเที่ยวที่เอื้ออำนวยต่อการ

พัฒนา การปรับปรุง หรือการทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลง รวมถึงความน่าสนใจของท้องถิ่นน่าจะมีเพียงพอที่จะดึงดูดใจนักท่องเที่ยว บนพื้นฐานความพร้อมหรือความสามารถในการบริหารจัดการของชุมชน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1 เพื่อศึกษาบริบทชุมชนการท่องเที่ยวกรณีศึกษาชุมชนหุบเลา ตำบลหุบเลา อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดสกลนคร

2 เพื่อพัฒนาศักยภาพองค์กรชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วม และจัดทำข้อเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับพื้นที่ เพื่อให้เกิดแผนสนับสนุนชุมชนภายหลังการวิจัยสิ้นสุดลง

วิธีการดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อเป็นกรณีศึกษาสำหรับการถอดบทเรียนหาแนวทางที่เหมาะสมสู่การประยุกต์ใช้พื้นที่อื่น โดยมีการกำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ดังนี้

ขอบเขตเชิงพื้นที่ คือ มีการคัดเลือกพื้นที่แบบเจาะจง บริเวณเขตพื้นที่ป่าต้นน้ำหนองหาร จังหวัดสกลนคร คือ “ลำน้ำพุง” เนื่องจากเป็นพื้นที่เสี่ยงต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ และเป็นพื้นที่ดำเนินโครงการวิจัยและโครงการบริการวิชาการต่อเนื่อง และชุมชนมีความต้องการพัฒนาด้านการจัดการท่องเที่ยวในระดับชุมชน คือ ชุมชนบ้านหุบเลา ได้แก่ หมู่ที่ 1, 2, 10, 11, 15 ตำบลหุบเลา อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดสกลนคร

ขอบเขตเชิงเนื้อหา คือ การศึกษาบริบทและพัฒนาศักยภาพเพื่อการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเขตพื้นที่ต้นน้ำหนองหาร จังหวัดสกลนคร

ขอบเขตกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ สมาชิกชุมชนบ้านหุบเลา ได้แก่ กลุ่มบุคคล องค์กร ชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ที่ความเกี่ยวข้องและต้องการพัฒนาด้านการท่องเที่ยว รวมจำนวนทั้งสิ้น 75 คน ได้แก่

- สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนและปุ๋ยชีวภาพ หมู่ที่ 15 จำนวน 40 คน
- ผู้นำ/ผู้ใหญ่บ้านแต่ละชุมชน จำนวน 10 คน (หมู่บ้านละ 2 คน)
- คณะกรรมการป่าชุมชน (5 หมู่บ้าน) จำนวน 20 คน
- ตัวแทนกลุ่มเยาวชนจิตอาสาชุมชนหุบเลา จำนวน 5 คน

เครื่องมือการวิจัย กระบวนการวิจัยเพื่อรวบรวมข้อมูลจาก 2 ส่วนหลัก ได้แก่ ข้อมูลเอกสาร และข้อมูลภาคสนาม (Field Research) ด้วยเครื่องมือต่าง ๆ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แบบการสังเกต การสนทนากลุ่มย่อย (Group Discussion)

การวิเคราะห์ข้อมูล ตามกรอบแนวคิด ทฤษฎีในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น โดยอาศัยทัศนะของ “คนใน” ช่วยอธิบายความสัมพันธ์ข้อมูลภาคสนาม ถอดเทปและข้อมูลบางส่วนสร้างความเข้าใจและการนำเสนอ ควบคู่กับการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (content analysis)

การนำเสนอข้อมูล การเขียนรายงานเชิงวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) แล้วนำมาสังเคราะห์เป็นชุดองค์ความรู้ผ่านกระบวนการตรวจสอบ เพื่อสรุป อภิปรายผลและให้ข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

1 บริบทชุมชนการท่องเที่ยว กรณีศึกษาชุมชนหุบเลา ตำบลหุบเลา อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 1 ลักษณะภูมิโนเวศชุมชนหลุมไผ่

ภาพโดย นายพงษ์ศักดิ์ ฐานสินพล, วันที่ 5 พฤษภาคม 2562

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนมีบริบทที่สะท้อนความเป็นอัตลักษณ์ท้องถิ่น มีวิถีการดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของทรัพยากรการท่องเที่ยวที่สำคัญและเกิดการพัฒนาดังต่อไปนี้ เห็นคุณค่าร่วมกันผ่านการดูแลรักษาและการใช้ประโยชน์ (เทิน เลานวอดวัน, 2562: สัมภาษณ์) มีทรัพยากรที่เป็นทุนชุมชนสามารถพัฒนานำไปสู่การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ดังนี้

1) ทรัพยากรป่าไม้หรือป่าชุมชน ชุมชนมีการจัดการพื้นที่ป่าจำนวน 5 แปลง รวมเนื้อที่กว่า 5,654 ไร่ ซึ่งมีความหลากหลายของประเภทป่า ได้แก่ พื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ ป่าชุมชนการหาอยู่หากิน และป่าทางวัฒนธรรม สร้างแหล่งอาหารธรรมชาติที่ให้ผลผลิตมีการเก็บหาของป่าเพื่อการบริโภคในครัวเรือนภายในชุมชนและข้างนอกเพื่อสร้างรายได้ ตลอดจนการรักษาไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ สะท้อนการพัฒนาารูปแบบการจัดการป่าและการใช้ประโยชน์ ขณะเดียวกันเป็นแหล่งพื้นที่ต้นน้ำที่สำคัญของหนองหาร เหมาะสำหรับเป็นห้องเรียนเพื่อศึกษาระบบนิเวศป่าไม้หรือทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติของชุมชน

2) วัดถ้ำเสียงของ สถานปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนิกชนสายวัดป่าศิษยานุศิษย์หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ทั้งภายในและนอกชุมชน รวมระยะเวลากว่า 61 ปี มีการสร้างเสนาสนะหลายรายการจากความศรัทธาของชุมชนแต่ละยุคสมัย ถึงปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. 2562 ชุมชนมีความต้องการขอใช้ประโยชน์จากพื้นที่จากกรมป่าไม้เพื่อสร้างวัด จึงเข้าขอรับบริการวิชาการจากมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร เพื่อจัดทำข้อมูลรายงานสิ่งแวดล้อมเข้าสู่กระบวนการขึ้นทะเบียนจัดตั้งเป็น “วัด” กับทางสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดสกลนคร ได้สำเร็จเมื่อปี พ.ศ. 2565 (พระครูพุทธิ ปัญญาภรณ์, 2562: สัมภาษณ์) เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์หนึ่งที่เป็นศาสนสถานทั้งในเชิงประวัติศาสตร์กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมบนภูพาน เรื่องเล่า ตำนานให้แก่เยาวชนรุ่นหลังได้เรียนรู้และการพัฒนาารูปแบบการปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนวัดถ้ำเสียงของอยู่บนพื้นที่สูงที่มีทัศนียภาพที่สวยงามเหมาะทั้งการท่องเที่ยวและการถ่ายรูปได้เป็นอย่างดี

3) การพัฒนาารูปแบบเกษตรอินทรีย์และการแปรรูปอาหาร เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารและพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนเพื่อจำหน่ายสร้างอาชีพเสริมรายได้ ชุมชนมีการตระหนักเรื่องสิ่งแวดล้อมเนื่องจากตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ต้นน้ำจึงมีแนวทางในการลดการใช้สารเคมี และการปรับเปลี่ยนวิถีเกษตร

ปลอดภัย ได้แก่ เกษตรปลอดภัย เกษตรอินทรีย์ ตลอดจนการพัฒนาเป็นเกษตรผสมผสาน เพื่อสร้างความหลากหลายของชนิดพืชและผลผลิตเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารอย่างต่อเนื่อง เหมาะสมสำหรับเป็นแหล่งเรียนรู้วิถีการปรับตัวของชุมชนที่คำนึงถึงผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมและองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการปลูกพืชได้เป็นอย่างดี

4) อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ชุมชนหุบเลาก่อตั้งมายาวนานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2350 รวมระยะเวลากว่า 218 ปี (ณ ปัจจุบัน ปีพ.ศ. 2568) ผ่านปรากฏการณ์ประวัติศาสตร์ทางการเมืองมากมาย พัฒนาการวิถีชีวิตของผู้คนหลายช่วงยุคสมัย สะท้อนเรื่องราวที่เป็นหลักฐานและการปรับตัวที่เป็นอยู่ในปัจจุบันจากแรงผลักดันภายในและภายนอกชุมชน (ทองไสย กิ่งพรมภู, 2562: สัมภาษณ์) ได้แก่ บ้านไม้โบราณ ผ้าฝ้ายทอมือย้อมสีธรรมชาติ ต้นศรีมหาโพธิ์อายุ 200 ปี สิ่งเหล่านี้สะท้อนความทรงจำเรื่องราวของชุมชนได้เป็นอย่างดี

ดังนั้นความต้องการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน สอดคล้องกับการจัดการภูมิเนตของชุมชนหุบเลาบนพื้นฐานทุนชุมชนทุกมิติ สอดคล้องกับแนวคิดการจัดการภูมิเนตป่าไม้อย่างยั่งยืน การให้ความสำคัญเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชน จากการศึกษาที่ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาป่าชุมชนในโครงการวิจัยและบริการวิชาการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2558 โดยกระบวนการวิจัยครั้งนี้ เน้นการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งระดับชุมชน กลุ่มคน องค์กรชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับพื้นที่ ได้แก่ องค์กรบริหารส่วนตำบล โรงเรียนและโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพระดับตำบล ให้เข้ามามีบทบาทในการแสดงความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามความเหมาะสมและสร้างทางเลือกที่เกิดจากการยอมรับร่วมกันด้านสังคม การบริการและเศรษฐกิจอย่างสร้างสรรค์ร่วมกัน

2 พัฒนาศักยภาพองค์กรชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วม และจัดทำข้อเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับพื้นที่ เพื่อให้เกิดแผนสนับสนุนชุมชนภายหลังการวิจัยสิ้นสุดลง

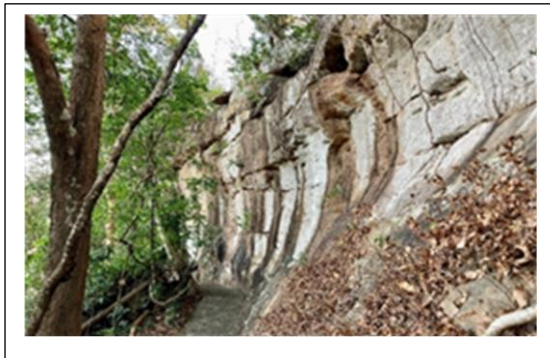

ภาพที่ 2-3 เวทีวิเคราะห์ศักยภาพวิสาหกิจชุมชนกลุ่มและผลิตภัณฑ์จากผ้า (ตามลำดับ)

ภาพโดย นายพงษ์ศักดิ์ ฐานสินพล, วันที่ 5 พฤษภาคม 2562

จากการศึกษาและระบุกลุ่มเป้าหมายการวิจัยหลักพบว่า คือ วิสาหกิจชุมชนกลุ่มศูนย์ข้าวชุมชนและปุ๋ยชีวภาพ หมู่ที่ 15 ที่สนใจขับเคลื่อนประเด็นเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน และกลุ่มอื่น ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มทอผ้าและย้อมสีธรรมชาติและกลุ่มเกษตรอินทรีย์ที่กำลังก่อตัว รวมจำนวน 123 คน ให้ความสนใจเข้ามามีส่วนร่วมในการ

จัดการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่เข้ามาเรียนรู้กระบวนการวิจัยต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ. 2558 และมีการขยายเป็นกลุ่มย่อยอีกมากมายตามความสนใจและความถนัดของสมาชิก ซึ่งนอกจากเป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นภายในชุมชนหลุบลำแต้ 15 หมู่แล้ว มีการขยายเครือข่ายระหว่างชุมชนและมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาสนับสนุน ปัจจุบันกลุ่มเหล่านี้มีความพยายามในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนเพื่อรองรับการจัดการท่องเที่ยวในอนาคตได้ เช่น ผลิตภัณฑ์การแปรรูปอาหารและกลุ่มทอผ้าหรือย้อมสีธรรมชาติ ขณะเดียวกันมีแนวทางเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว ได้แก่ การเตรียมความพร้อม การพัฒนาสื่อของตนเอง การพัฒนาโครงการอื่น ๆ และการแสวงหาช่องทางเพื่อพัฒนาการตลาด

ภาพที่ 5-6 ทศนียภาพ และเส้นทางเดินล้อมรอบวัดถ้ำเสี่ยงของ

ภาพโดย นางสาวภัชราภรณ์ สาคำ, วันที่ 10 เมษายน 2565

การพัฒนาแผนสนับสนุนชุมชนภายหลังการวิจัยนั้น ซึ่งได้มีประชุมเพื่อระดมความคิดเห็นหาแนวทางจัดทำแผนสนับสนุนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องระดับพื้นที่และการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มเพื่อให้เกิดแผนสนับสนุนชุมชนภายหลังการวิจัยสิ้นสุดลง พบแนวทางการพัฒนาดังนี้

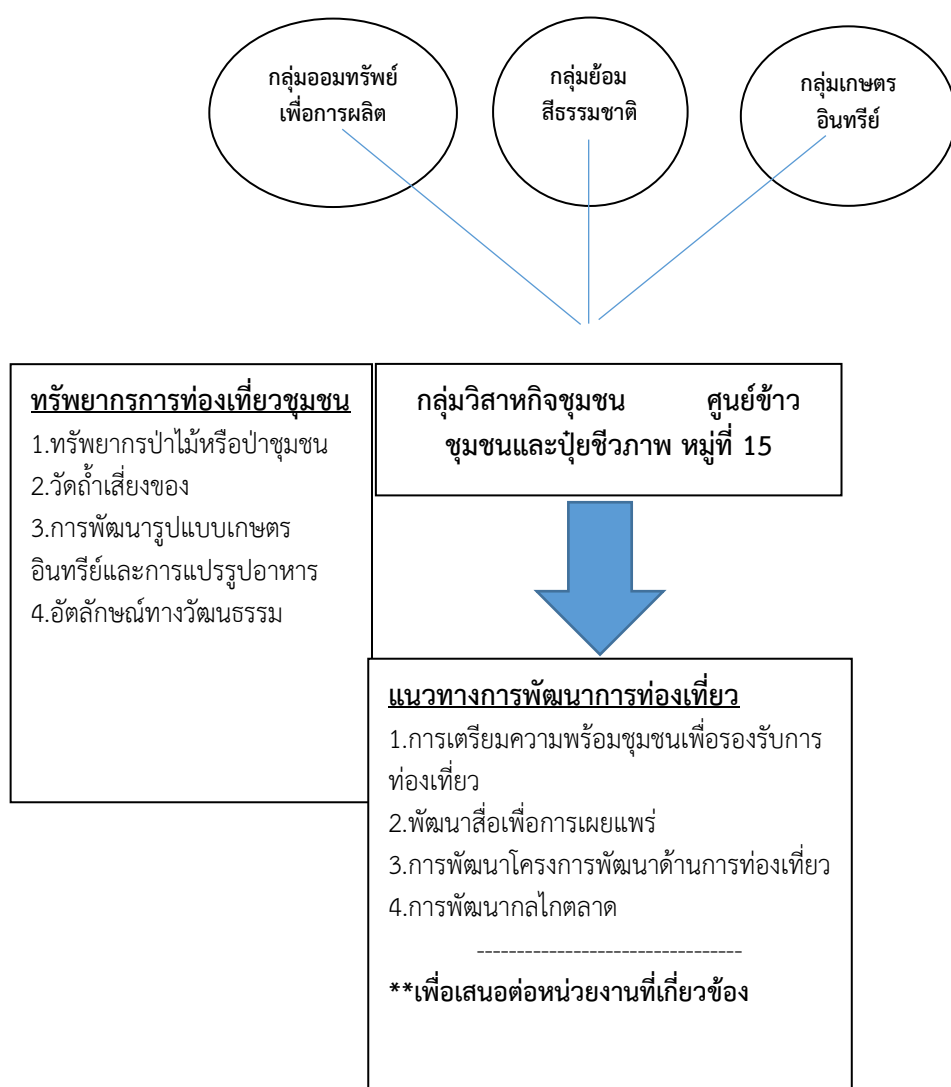
1) การเตรียมความพร้อมชุมชนเพื่อรองรับการท่องเที่ยว ได้แก่ ฐานข้อมูลชุมชนหรือบริบทชุมชนด้านการท่องเที่ยว เพื่อจัดทำคู่มือการท่องเที่ยว เพื่อให้นักท่องเที่ยวสามารถเข้าถึงข้อมูลด้วยตัวเองและเป็นการพัฒนาระบบข้อมูลให้มีความชัดเจนรองรับการรูปแบบการท่องเที่ยวได้

2) การพัฒนาสื่อเพื่อการเผยแพร่ ภายใต้ชื่อเพจ “กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านหลุบลำแต้” เพื่อเผยแพร่ข้อมูลผลผลิตทางการเกษตรหรือผลิตภัณฑ์ชุมชน ข้อมูลด้านการท่องเที่ยว งานวิจัยหรือบริการวิชาการที่ผ่านมา เพื่อให้เกิดการรับรู้สถานการณ์ความเคลื่อนไหวจากพื้นที่สู่สาธารณะและเป็นช่องทางทางการสื่อสารทางการตลาดจากภายนอกสู่ชุมชนร่วมด้วย

3) การสนับสนุนโครงการพัฒนาด้านการท่องเที่ยว ร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในระดับพื้นที่ เพื่อจัดทำโครงการพัฒนาและบริการวิชาการด้านต่าง ๆ เพื่อเป็นการเสริมสร้างศักยภาพของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง ที่ต้องอาศัยการเข้ามามีส่วนร่วมของหน่วยงานระดับชุมชนทั้งหน่วยงานภาครัฐ ชุมชนและเอกชน การสนับสนุนทั้งในเชิงนโยบายหรือกฎหมายที่เกี่ยวข้อง การกระจายงบประมาณ เข้ามาพัฒนาทรัพยากรการท่องเที่ยวและปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยวเพื่อให้เกิดการจัดการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วม

4) การพัฒนาการตลาด สถานที่จำหน่ายสินค้าและบริการต่าง ๆ การพัฒนาคุณภาพสินค้าเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือแก่ผู้บริโภค และเครือข่ายพันธมิตรทั้งระดับแนวราบและแนวตั้ง สิ่งเหล่านี้เชื่อว่าจะทำให้เกิดการขยายเครือข่าย การบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น

ดังนั้นการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน สิ่งสำคัญที่ต้องคำนึงถึงคือ ความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม มีการจัดการโดยชุมชนเพื่อชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่การระดมความคิดเห็น การวางแผน ดำเนินงานและการติดตามประเมินผล ขณะเดียวกันต้องมีการ พัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวที่หลากหลายสอดคล้องกับงานศึกษาของชัยสิทธิ์ ดำรงวงศ์เจริญ (2550) เพื่อสร้างเอกลักษณ์ของชุมชนผ่าน สินค้าหัตถกรรม การจัดแสดงกิจกรรมประเพณี วิถีชีวิตและรูปแบบ การดำเนินชีวิต ทั้งเพื่อจัดทำเป็นกิจกรรมการท่องเที่ยวและสร้างการพัฒนาให้เกิดความยั่งยืนสู่ชนรุ่นหลังต่อไป สามารถที่จะสรุปบริบทและศักยภาพชุมชนได้ดังนี้

ภาพที่ 4 สรุปศักยภาพการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีเป้าหมายเชิงการพัฒนา เพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูภูมินิเวศพื้นที่ป่าต้นน้ำหนองหารทั้งระบบได้ แม้การดำเนินการวิจัยยังมีข้อจำกัดเรื่องระยะเวลาและงบประมาณในการพัฒนาเชิงพื้นที่ คณะผู้วิจัยสามารถสรุปองค์ความรู้และอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์การวิจัยและข้อเสนอแนะ ดังนี้

1 องค์ความรู้ตามวัตถุประสงค์การวิจัย ได้แก่

1.1) เพื่อศึกษาบริบทชุมชนการท่องเที่ยว กรณีศึกษาชุมชนหลุบเลา ตำบลหลุบเลา อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดสกลนคร พบว่า มีองค์ประกอบทางทรัพยากรและวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อขีดความสามารถในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน (CBT) อย่างเป็นระบบ โดยมีภูมินิเวศป่าไม้ทำหน้าที่เป็นฐานทางนิเวศในการรองรับกิจกรรมท่องเที่ยวและเป็นพื้นที่ต้นทุนเชิงนิเวศที่ต้องบริหารจัดการเพื่อคงศักยภาพไว้ในระยะยาว ทั้งนี้รูปแบบการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าผ่านแนวการจัดการภูมินิเวศป่าไม้อย่างยั่งยืนในระดับชุมชน เช่น การจัดโซนพื้นที่ใช้สอย การกำหนดข้อตกลงการเก็บของป่าและบทบาทกลไกชุมชนในการเฝ้าระวังส่งผลให้ชุมชนสามารถรักษาความสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการสร้างมูลค่าด้านการท่องเที่ยวได้อย่างเหมาะสม สนับสนุนแนวทางที่ให้ชุมชนเป็นเจ้าของทรัพยากรและกระบวนการตัดสินใจ และการมีวัดถ้ำเสี่ยงของ ฐานะพื้นที่ศูนย์รวมจิตใจและจุดหมายด้านจิตวิญญาณซึ่งมีความเชื่อมโยงเชิงวัฒนธรรมต่อผู้มาเยือน ทำให้พื้นที่มีศักยภาพในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณ (Spiritual tourism) ที่สอดคล้องกับบริบทวัฒนธรรมท้องถิ่น นอกจากนี้การพัฒนาระบบเกษตรอินทรีย์และการแปรรูปอาหาร ช่วยสร้างความมั่นคงทางอาหาร ลดการพึ่งพาภายนอก สอดคล้องกับหลัก เศรษฐกิจฐานทรัพยากรยั่งยืน (Resource-based economy) อันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่หนุนเสริมระบบการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนให้มีความมั่นคงในห่วงโซ่การท่องเที่ยว เช่น การจัดการอาหาร การบริการนักท่องเที่ยว และการสร้างอัตลักษณ์สินค้าชุมชน ด้านมรดกวัฒนธรรมและเรื่องเล่าท้องถิ่น ได้แก่ บ้านไม้โบราณ ผ้าฝ้ายทอมือย้อมสีธรรมชาติ ต้นศรีมหาโพธิ์ทำหน้าที่เสมือน ทุนทางวัฒนธรรมที่ช่วยสร้างความหมาย ความโดดเด่น และคุณค่าเชิงประสบการณ์แก่นักท่องเที่ยว ทำให้กิจกรรมท่องเที่ยวเชื่อมโยงกับ “เรื่องเล่า-ตัวตน” ของชุมชนได้อย่างเป็นธรรมชาติ จึงสอดคล้องกับหลักการของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่มุ่งเน้นให้ “ประสบการณ์ท่องเที่ยวคือชีวิตของคนในพื้นที่” มากกว่าการสร้างกิจกรรมเชิงพาณิชย์จากภายนอก ดังนั้น องค์ประกอบทั้งเชิงนิเวศ วัฒนธรรม เศรษฐกิจชุมชน และโครงสร้างการจัดการภายใน ทำให้ชุมชนมีศักยภาพเป็นต้นแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน บนฐานของภูมินิเวศป่าไม้ ซึ่งมีความสัมพันธ์เชิงเหตุผลแบบ “ร่วมพึ่งพา-ร่วมเสริมพลัง (Mutual reinforcement)” ระหว่างการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ-สังคม เมื่อบริหารจัดการอย่างเหมาะสม ชุมชนจึงสามารถยกระดับเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรมที่มีความยั่งยืนได้ในระยะยาว

1.2) เพื่อพัฒนาศักยภาพองค์กรชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วม และจัดทำข้อเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับพื้นที่ เพื่อให้เกิดแผนสนับสนุนชุมชนภายหลังการวิจัยสิ้นสุดลง พบว่า ชุมชนมีการเตรียมความพร้อมในการพัฒนาศักยภาพองค์กรเพื่อการจัดการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมผ่านกระบวนการพัฒนาระดับต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ เช่น การจัดทำฐานข้อมูล การผลิตสื่อเผยแพร่บนแพลตฟอร์มดิจิทัลของชุมชน การสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก และการพัฒนาตลาดเพื่อเพิ่มช่องทางจำหน่ายสินค้าและบริการในชุมชน การพัฒนาเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสามารถด้านการจัดการด้วยตนเอง (Self-management capacity) และการเปลี่ยนผ่านสู่ระบบเศรษฐกิจฐานทรัพยากรที่ยึดโยงกับอัตลักษณ์ชุมชน สอดคล้องกับแนวคิด การจัดการภูมินิเวศป่าไม้อย่างยั่งยืน ซึ่งเน้นการใช้ประโยชน์ทรัพยากรตามศักยภาพเชิงนิเวศควบคู่กับการอนุรักษ์ มองได้ว่าเป็น “โครงสร้างสนับสนุนเชิงนโยบายระดับชุมชน (Community-based governance support structure)” ที่ช่วยลดความเสี่ยงจากการถูกใช้ประโยชน์และภูมิทัศน์ท้องถิ่นถูกผูกเข้ากับระบบเศรษฐกิจสีเขียว (Green economy) อย่างเหมาะสม ขณะเดียวกัน กระบวนการเตรียมความพร้อมของชุมชนยังสะท้อนหลักการของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วม โดยการเสริมสร้าง

กลไกตลาด การทำนุบำรุงอัตลักษณ์วัฒนธรรม และการผลิตสื่อประชาสัมพันธ์ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเพิ่ม “ขีดความสามารถในการแข่งขันเชิงอัตลักษณ์ (Identity-based competitiveness)” ของแหล่งท่องเที่ยวในระดับท้องถิ่น และเครื่องมือทางการตลาดเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมในอนาคตอย่างต่อเนื่อง

ดังนั้น การเตรียมความพร้อมของชุมชนจึงไม่ใช่เพียงการสร้างกิจกรรมใหม่เพื่อรองรับนักท่องเที่ยว แต่ยังเป็นกระบวนการสร้างความมั่นคงของระบบนิเวศชุมชน (Community ecosystem resilience) ที่ผูกโยงระหว่างทรัพยากรธรรมชาติ อัตลักษณ์วัฒนธรรม และกลไกทางเศรษฐกิจชุมชน หากขยายผลด้วยการสนับสนุนของหน่วยงานท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องจะสามารถยกระดับสู่รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวอย่างสมดุลและยั่งยืนในระยะยาวได้

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1) ข้อเสนอแนะทางวิชาการหรือการใช้ประโยชน์ เนื่องจากผลการวิจัยเป็นข้อมูลปฐมภูมิ เนื่องจากแหล่งข้อมูลอื่นมีค่อนข้างน้อยและไม่ได้ถูกเก็บไว้อย่างเป็นระบบ คณะผู้วิจัยได้มีการสะสมความรู้โดยการศึกษาร่วมกันด้วยเครื่องมือทางมนุษยวิทยา ดังนั้นหากมีการอ้างอิงเนื้อหาควรระบุปีที่ทำการศึกษาค้นคว้าให้ชัดเจน เนื่องจากพื้นที่มีลักษณะพลวัตอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตามสามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับบุคคลหรือกลุ่มต่าง ๆ ดังนี้

นักศึกษาหรือผู้สนใจทั่วไป สามารถเรียนรู้สภาพบริบทของชุมชนและศักยภาพของชุมชน ตลอดจนทั้งต่อยอดประเด็นในการศึกษาเพิ่มเติมและสามารถออกแบบการพัฒนาชุมชนให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องด้านการพัฒนาชุมชน สามารถนำผลการศึกษานี้ ออกแบบกิจกรรมการพัฒนาได้อย่างต่อเนื่องเพราะเป็นสิ่งที่ชุมชนให้ความสนใจ เช่น การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน หรือการท่องเที่ยวผ้าสีธรรมชาติ การแปรรูปผลิตภัณฑ์ การประเมินผลกระทบที่เกิดขึ้นร่วมกับชุมชนอย่างต่อเนื่องได้

2) ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องระดับพื้นที่ ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลหุบเลา โรงเรียนบ้านหุบเลา ควรให้การสนับสนุนด้านงบประมาณและวิชาการในการจัดทำโครงการหรือกิจกรรมเพื่อเพิ่มโอกาสและพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวให้มากยิ่งขึ้น เช่น การอบรมให้ความรู้ด้านการจัดการท่องเที่ยว การเป็นมัคคุเทศก์ การจัดทำแผนที่ เป็นต้น

3) ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป ควรพัฒนาแนวทางจากข้อเสนอต่อยอดหรือพัฒนาลักษณะ

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อเป็นทุนเสริมสร้างศักยภาพองค์กรชุมชนให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

บรรณานุกรม

- ชัยสิทธิ์ ดำรงวงศ์เจริญ. (2550). การจัดการการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเชิงอนุรักษ์โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน; กรณีศึกษาภูผายาล อำเภอกู่พาน จังหวัดสกลนคร.
- ธเนศวร์ เจริญเมือง. (2556). ฝับ้านฝัเมือง: ความเชื่อ อำนาจรัฐ และการจัดการพื้นที่ของชุมชนไทย. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ภัชราภรณ์ สาคำและคณะ. (2558). การศึกษาองค์ความรู้ด้านการจัดการป่าและการพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพอย่างมีส่วนร่วมในพื้นที่ป่าต้นน้ำหนองหาร จังหวัดสกลนคร. สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.)

- ภัชราภรณ์ สาคำและคณะ. (2559). รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร เขตพื้นที่ป่าต้นน้ำหนองหาร จังหวัดสกลนคร. สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.)
- ภัชราภรณ์ สาคำ. (2560). การพัฒนาศักยภาพองค์กรชุมชนในการจัดการภูมินิเวศป่าไม้ ในเขตพื้นที่ต้นน้ำหนองหาร จังหวัดสกลนคร. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร
- วิวัฒน์ชัย บุญยภักดี. (2529). ผลกระทบของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวต่อมรดกศิลปวัฒนธรรม. จุลสารการท่องเที่ยว. ปีที่ 4 (ฉบับเดือนตุลาคม).
- สพสันต์ เพชรคำ และคณะ. (2555). ถอดบทเรียนหนองหาร. ศูนย์หนองหารศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.
- สุรเดช ทวีแสงสกุลไทย. (2557). ป่าชุมชนกับข้อจำกัดทางกฎหมายไทย. วารสารกฎหมายปฏิบัติ, 10(2), 23–40. ข้อมูลเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร กรมป่าไม้. (2562). สืบค้นจาก <http://forestinfo.forest.go.th/Content/file/stat2557/Table%202.pdf> ค้นเมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2562
- อคิน รพีพัฒน์. (2547). การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา. ศูนย์การศึกษานโยบายสาธารณะสุข.
- อมรศักดิ์ แสนอุบล และคณะ. (2554). การเปลี่ยนแปลงของภูมินิเวศป่าต้นน้ำในลุ่มน้ำโขง. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- FAO (2010). The Second Report on the State of the World's Plant Genetic Resources for Food and Agriculture.
- International Union for Conservation of Nature. (2010). Guidelines for applying protected area management categories. IUCN. สืบค้นจาก <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/PAG-008.pdf> ค้นเมื่อวันที่ 5 กันยายน 2565
- รายนามผู้ให้สัมภาษณ์
- พระครูพุทธิ ปัญญาภรณ์. (11-13 ตุลาคม 2562). สัมภาษณ์ส่วนบุคคล. เจ้าอาวาสวัดถ้ำเสี่ยงของ ตำบลหลุบเลา อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดสกลนคร
- เทิน เลานวดวัน. (11-13 ตุลาคม 2562). สัมภาษณ์ส่วนบุคคล. ผู้ใหญ่บ้านหลุบเลานาจาน หมู่ที่ 15 ตำบลหลุบเลา อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดสกลนคร
- ทองไสย กิ่งพรมภู. (11-13 ตุลาคม 2562). สัมภาษณ์ส่วนบุคคล. ผู้อาวุโสบ้านหลุบเลานาจาน หมู่ที่ 15 ตำบลหลุบเลา อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดสกลนคร